

**НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ С ЧУЖДЕСТРАННО
УЧАСТИЕ В ИНСТИТУТА ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ –
БАН НА ТЕМА: „МАЛЦИНСТВА И МАЛЦИНСТВЕНИ ГРУПИ –
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И АДАПТАЦИЯ В РАМКИТЕ НА
МЕЖДУНАРОДНАТА СИСТЕМА“**

Теодоричка Готовска-Хенце

доктор на историческите науки, професор в секция „Нова и най-нова обща история“
на Института за исторически изследвания при Българската академия на науките,
бул. „Шипченски проход“, бл. 52, София 1313
email: tgotovska@abv.bg ResearcherID: AAC-7233-2020
<https://orcid.org/0000-0002-3032-479X>

На 18 и 19 юни в заседателната зала на Института за исторически изследвания се проведе интердисциплинарна конференция с международно участие и в хибриден вид „Малцинства и малцинствени групи – предизвикателства и адаптация в рамките на международната система“. Форумът се осъществява в рамките на проект със същото заглавие на секция „История на света и на международните отношения в ново и най-ново време“, като в него участваха и изследователи от други секции на Института, като и представители на други институти в рамките на БАН (ИБЦТ и ИБЕ).

Първият тематичен цикъл беше посветен на традиционните малцинства. Както е известно, сред най-старите такива са евреите. Гл. ас. Симона Самуилова представи в систематичен вид организационния живот на евреите в България от Освобождението до съвремеността, като разгледа трансформирането на еврейската общност от традиционна религиозна група със самоуправляващи се общини към модерна, светска, демократична, културно активна и социално ангажирана структура. Различните периоди от края на XIX до първата четвърт на XXI в. очертават един пътър и устойчив път на съхранение, адаптация и духовно възраждане. Въпреки предизвикателствата, свързани с намаляването на числеността на общността вследствие на емиграцията към държавата Израел след 1948 г., асимилацията и политическите промени, еврейската общност продължава да търси пътища за утвърждаване на своето културно и духовно присъствие както в България, така и като част от световното еврейство. Своеобразната препратка към проекта за заселването на евреите на Кримския полуостров през 20–40-те години на XX в., която представи доц. д-р Петя Димитрова, илюстрира идеологическия подход на СССР към това малцинство. Другата малцинствена група, исторически свързана с нашите земи, при която етническата и религиозната идентичност се припокриват, са арменците. Тяжната историческа съдба, свързана със София, представи д-р Гоар Гхконосян.

На традиционното малцинство на ромите по време на османския период беше посветен и докладът на д-р Исмаил Алтиноз (Турция)

В доклада на проф. д.и.н. Теодоричка Готовска-Хенце беше проследен сложният процес на трансформация на религиозните малцинства в етнически и оттам в национални, който се извършва по време на прехода от Средновековието към Новото време. Подчертано беше, че в основата на този процес стои промяната на властовата парадигма и замяната на божественото право на владетелите с модерното конституционно устройство, гарантиращо равните права на гражданите пред закона. Независимо от това обаче и през ХХ в. за някои общности като напр. за руското етническо малцинство във Франция религиозният фактор си остава определящ за поддържането на чувството на общност (докторант Чая Колева).

Един цикъл от доклади беше съсредоточен около проблемите на „другостта“ на религиозните малцинства, по-конкретно на българите католици и на униатите. Проф. д-р Йорданка Гешева проследи пътя на българите, оцелели след потушаването на Чипровското въстание през 1688 г. Пеячевичи, Кнежевичи, Томашоновичи и др. се установяват в днешните сръбски, хърватски и унгарски земи. В доклада се представи битието на тези католици в състава на хърватската общност. Доц. д-р Станислава Стойчева представи конкретни данни за с. Морарци, Кукушко, за да илюстрира демографските характеристики на българите католици (униати) в Македония в началото на ХХ в.

От средата на ХІХ в. борбата за независимост, водена от българите, е трайно свързана с усилията за получаване на църковна независимост от Гръцката патриаршия. Този процес е следен отблизо от европейската дипломация, включително и от полските емиграционни кръгове във Франция. Поляците участват активно в събитията, протичащи на Балканския полуостров, и не само допринасят значително за утвърждаването на Българската униатска църква, но и активно я подкрепят в първите години от нейната дейност. Тези важни моменти от дейността на Българската униатска църква в периода 1861–1913 г. бяха представени в доклада на проф. Ярослав Рубаха (Полша).

В периода между двете световни войни, когато България изживява всеобхватна национална, политическа, социално-икономическа и духовна криза, страда целият народ, но малцинствата са още по-уязвими. В доклада на проф. д.и.н. Светозар Елдъров, посветен на 100-годишнината от апостолическата и дипломатическата мисия на архиепископ Анджело Джузепе Ронкали, бяха представени основните характеристики на католическата общност, като се открияха причините, заради които държавата прилага към нея твърде рестриктивен подход. Специално внимание бе отделено върху кампанията срещу чуждите училища в страната, насочена главно срещу католическите колежи. На този фон беше анализирана мисията на архиепископ Анджело Джузепе Ронкали – бъдещия папа Йоан ХХІІІ, която се оценява като изцяло положителна. След като през 1934 г. напуска София, той оставя зад себе си една стабилизирана, консолидирана и модернизирани католическа общност.

Няколко доклада бяха свързани с развитието на българската диаспора. Проф. д.и.н. Пенка Пейковска се обърна към началото на процесите, за да представи формирането на българската общност в Унгария. Докладът на доц. д-р Пенка Ватова се фокусира върху пътищата за формиране на културата на българската общност в Унгария и нейното развитие до съвременността, когато възстановените културни институции и културен живот се явяват посредник в общуването и взаимодействието между културите на България и Унгария днес. Фактическият фокус на изследването са най-представителните творчески институции на българите в Унгария – тримесечното списание за литература, култура и обществен живот „Хемус“, което излиза вече почти 35 години, и театралната формация „Малко театро“, само пет години по-млада от списанието. Участието на списанието и театъра в процесите на културна идентификация на българската общност в най-ново време е същевременно фактор, който я приобщава в нейните културни измерения към съвременна Европа и света.

Проследен беше и историческият път на българските общности и на изток. Проф. д.и.н. Михаил Станчев направи преглед на преселването на българите в Далечния изток до избухването на Първата световна война, а в Казахстан от навечерието на тази война и до края на Втората световна война. Специфичен, но важен детайл от битието на нашите сънародници – тяхната грамотност, очерта доц. д-р Инна Манасиева, въз основа на материали на Общото преброяване на населението на СССР от 1926 г.

Докладът на Калина Мичева, посветен на банатските българи („българи, ама пелкени“), убедително доказва, че и до ден днешен тази народностна група е запазила съзнанието за своята вяра, история и език. Банат е територия, която се простира в три държави – Румъния, Сърбия и Унгария. Според изследователите най-запазена, капсулирана е общността в Румъния, в българските села Стар Бешенов, Винга. Там, където бяха проведени и теренни изследвания. Банатски българи живеят и в някои градове на Румъния като Тимишоара, Арад и др. В Сръбски Банат българи се срещат в Модош, Бело блато, Иваново, Канак и Стари Лец. Групи банатски българи има и в Сегед, Будапеща и др. След Освобождението на България малка част от тях се завръщат в родните си места.

Свободният асоциативен експеримент, проведен с българи в Банат през 2023 г., обогатява представите ни за техния асоциативен свят и разкрива специфични за общността процеси на концептуализиране. Цялостната йерархия на ценностите в банатската култура се ориентира около професионалните нагласи. Този феномен е изключително различен от преобладаващите рационалистични и постмодерни глобалистични идеи в съвременната европейска цивилизация.

Специален панел беше посветен на Балканите и на Централна Европа. През втората половина на XIX и началото на XX в. фундаменталните геополитически промени в Европа водят до изменение във вътрешнополитическото устройство на Хабсбургската империя, което неминуемо се отразява върху външнополити-

ческият ѝ ориентир, а той се изменя в югоизточна посока, към Османската империя и по-специално към нейните европейски владения. Ст. ас. Томаш Будай илюстрира как във века на национализма дипломатическият инструментариум използва и добре познатите стари начини на въздействие като например религиозните и икономическите контакти и влияния, но съчетани вече с имплементирането или най-малкото подпомагането на зараждането и засилването на нови национални самосъзнания на Балканите като елемент на „социално инженерство“. Това дава резултат както в окупираните земи на Босна и Херцеговина, така и в земите на албанците в западната част на Балканите. Някои среди във Виена (особено сред висшите военни) предлагат подпомагането на събуждането на местно македонско самосъзнание сред българското население в Македония с цел осъществяването на имперските амбиции на Двудеинната монархия и стремежа ѝ към така важните пристанища на топло море. През този период между Централна Европа и Балканите се осъществяват и миграционни процеси – особено осезателно е присъствието на чехите в следосвобожденска България. Докато техният принос се оценява като безспорен, тяхната адаптация към балканските реалности невинаги е безпроблемна, както Александра Трифонова илюстрира с примера на чеха Ян/Иван Брожка.

С легитимирането на правото на народите на самоуправление, включително до отделяне в отделни държави в края на Първата световна война, се забелязва нова динамика на малцинствената проблематика, не на последно място, и в резултат на стремежа на победителките да „накажат“ победените, в т.ч. и с отнемането на територии със сравнително хомогенен етнически профил. Това илюстрира ст. ас. Виктор Рогозенски с териториалното разграничаване в Тешинско (1918–1920) между новосъздадените Чехословакия и Жечпосполита Полска. Периодът между двете войни е труден за малцинствата. Проф. д-р Евгения Калинова посочи, че след създаването на Република Турция (1923 г.) са поставени основите на турската политика към изселването, според която Турция е „майката родина“ на всички турци в балканските държави и те могат да се преселят в нея. Българската гледна точка към изселването се отличава съществено от турската – до 1934 г. българските правителства се отнасят с благосклонно безразличие към изселващите се турци. Е. Калинова подчерта, че след създаването на Балканския пакт (1934 г.), довел до охлаждане в българо-турските отношения, Турция засилва изселническата пропаганда като средство за натиск върху българските управляващи. Те пък засилват рестрикциите върху българските турци, на които вече гледат като на заплаха за държавната сигурност, но не са готови да позволят масови изселвания. Акцентът в доклада бе поставен върху инициативата на Анкара от декември 1934 г. за изселване на всички български турци и реакцията на българските власти, еволюирала от въздържаност до желание да се стимулира изселването. Изводът на Е. Калинова бе, че през втората половина на 30-те години се формира и българският, и турският модел на поведение по отношение на изселването, който се възпроизвежда и при следващите масови изселвания.

Анализ на трансформациите, които преживяват българските турци в годините на прехода представи проф. д-р Искра Баева. В доклада си „ДПС и българските турци в годините на прехода“ тя представи създаването на първата в историята на България партия на българските турци и мюсюлмани, като свързва появата ѝ с насилието срещу българските турци по време на „Възродителния процес“ (1985–1989) и с желанието на политиците от началото на прехода да преодолеят тяхната травма. Генезисът на ДПС е свързан с нелегалното Турско националноосвободително движение в България от 1985–1986 г. Появата на партията ДПС (етническа по същество, макар и либерална по документи) в новата плуралистична политическа система на България я поставя в привилегировано положение със сигурен избирателен корпус, като по този начин създава благоприятни условия за корупционни практики на нейното ръководство. Успехът им в ДПС съдейства за разпространяването на политическата корупция и сред другите политически партии.

Особено жива дискусия се разрази в панела, посветен на периода след 1989 г. Ст. ас. Даниела Вичкова запозна аудиторията с дейността на Демократичния съюз на българите в Румъния (ДСБР) в периода 2014–2025. В презентация към доклада бяха представени кратки исторически данни за учредяването и юридическото признаване на тази организация през 1990 г. като наследник на българската културна и благотворителна организация „Братство“, създадена през 1892 г. в Букурещ. В снимков материал беше разгледана многостранната дейност на родолюбивите българи, членове на ДСБР, за опазване и съхранение на паметниците и паметните плочи в Букурещ, посветени на най-известните български възрожденци. По-детайлно беше разкрита изследователската и преводаческа дейност на ръководителите на дружеството: Лука Велчов (1933–2024) – председател, Лучия Керчова-Пъцан – член (1938–2019), и Любомир Николов (р. 1947) – секретар. Доц. д-р Александър Гребенаров представи минали и настоящи проблеми на българите в РСМ (Вардарска Македония), докато доц. д-р Ангел Джонев дебатира положението на българското малцинство в контекста на текущата сръбска политика. Забелязва се тенденцията в последните преброявания сънародниците да избират опцията „шопи“ или „турлаци“.

В последния панел на конференцията бяха включени и малцинствени проблеми, които все още са „горещи точки“ в различни географски региони. Ст. ас. Катина Йонева се фокусира върху най-новите предизвикателства пред общността на саамите – коренните жители на северната част на Скандинавския полуостров, които днес остават разделени между териториите на Швеция, Норвегия, Финландия и Русия. В национален и международен план саамските представители водят своите тежки битки за възвръщане правата над своите изконни територии и за запазване на културното богатство на родината си. В тази насока анализът обобщава основните начини, според които този малцинствен етнос успява да отстоява позициите си, предоставяйки разнообразни примери от съдебни процеси и случаи на гражданско неподчинение.

С актуално политическо и геополитическо звучене беше натоварен и докладът на украинския колега Дмитро Ченчик *Hungarians in Transcarpatia amid War: Test for Ukrainian-Hungarian Relations*, в който беше представена и най-новата динамика на процесите.

Участието на учени с различен изследователски профил и професионална насоченост даде възможност за всестранна дискусия за ролята на националните малцинства от периода на тяхното оформяне до мястото им в процеса на глобализация. Дискусиите затвърдиха впечатлението, че малцинствената проблематика не само е жива, но предлага изненади за учените и до ден днешен. Като конкретен резултат от конференцията ще бъде издаването на сборник в рамките на поредицата „Известия на Института за исторически изследвания“. Той ще предостави информация и експертиза за всеки, който се интересува от малцинствената проблематика.

Дата на подаване на статията в редакцията: 6.06.2025 г.